

Wiedeń (i Praga) w felietonach Mileny Jesenskiej

Vienna (and Prague) in Milena Jesenská's feuilletons

GERTRAUDE ZAND

Universität Wien

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5456-4755>

E-mail: gertraude.zand@univie.ac.at

Abstract: The author analyzes the columns written by Czech writer Milena Jesenská during her stay in Vienna. She presents Jesenská's view of the Austrian capital. Her critical perception of Vienna is primarily related to Jesenská's changed personal situation. She points to her pragmatic approach to her new profession as a journalist. She describes the development of her writing skills, which reach their peak in her later social reportages. She also raises the issue of nationalism, which manifests itself in connection with anti-Czech resentment.

Abstract: Autorka analizuje felietony czeskiej pisarki Mileny Jesenskiej napisane w czasie jej pobytu w Wiedniu. Ukazuje jej spojrzenie na stolicę Austrii. Krytyczne postrzeganie Wiednia związane jest przede wszystkim ze zmienioną sytuacją osobistą Jesenskiej. Wskazuje na pragmatyczne podejście do nowego

zawodu, dziennikarki. Opisuje rozwój jej warsztatu pisarskiego, który swój szczyt osiąga w późniejszych reportażach społecznych. Porusza również kwestię narodową, która pojawia się w związku z antyczeskimi resentymentami.

Keywords: Milena Jesenská, journalism, column, Prague, Vienna

Słowa kluczowe: Milena Jesenská, dziennikarstwo, felieton, Praga, Wiedeń

Milena Jesenská¹ powszechnie znana jako przyjaciółka Franza Kafki w pamięci zbiorowej zapisała się także jako dziennikarka. Ta Czeszka urodzona w 1896 roku swoimi felietonami w czasie międzywojnia przyczyniła się do ukształtowania nowoczesnego stylu życia i nowego wizerunku kobiety; wyznając idee libertariańskie i angażując się społecznie, jako przekonana demokratka przeciwstawiała się światowemu kryzysowi gospodarczemu i europejskiemu faszyzmowi. W 1939 roku Jesenská została aresztowana przez gestapo, a pięć lat później zmarła w wyniku operacji przeprowadzonej w obozie koncentracyjnym Ravensbrück.

Pierwsze felietony napisała w Wiedniu, gdzie od 1918 roku aż do chwili rozvodu w 1925 mieszkała ze swoim ówczesnym mężem, późniejszym krytykiem literackim Ernstem Pollakiem. Jej wiedeńskie felietony² ukazywały się w czeskich gazetach od 1919 roku.³

W swoim artykule w pierwszej kolejności badam motyw, które skłoniły Jesenską do podjęcia kariery dziennikarskiej w Wiedniu; w drugiej części tekstu podejmuję kwestię obrazu Wiednia, który autorka kreuje w swoich wczesnych felietonach.⁴ W trzeciej i ostatniej

¹ Ogólne informacje o życiu i twórczości Jesenskiej zob. Pelikánová, 1993.

² Duża część felietonów Jesenskiej została zredagowana przez Marię Jiráskową w tomie *Křižovatky* (Jesenská, 2016).

³ Ogólne informacje na temat czeskiej felietonistyki, zob. Peterka, 2004.

⁴ Artykuły o modzie, w których Jesenská specjalizowała się już w trakcie swojej wiedeńskiej działalności, a które przyniosły autorce znacznie większą popularność niż jej polityczne czy społecznie krytyczne felietony, nie są przedmiotem niniejszej analizy.

części zwracam uwagę na to, jak z wizerunku austriackiej metropolii wyłania się niczym negatyw Praga Mileny Jesenskiej.

1. Felietony wiedeńskie

Pierwszym i najważniejszym powodem, dla którego Jesenská zaczęła zajmować się dziennikarstwem był brak środków do życia. Pollak miał wprawdzie regularną pensję urzędnika bankowego, lecz po I wojnie światowej w Austrii (*Rest-Österreich*), okrojonej do małych rozmiarów i dotkniętej poważnym kryzysem ekonomicznym, nastąpiła hiperinflacja. Dopiero w 1925 roku udało się uzdrowić finanse publiczne, dzięki czemu nastąpiło względne ożywienie gospodarcze. Pisarka nie doczekała się go jednak, gdyż jeszcze tego samego roku opuściła Wiedeń.

Jesenská mogła zarabiać pieniądze, pracując jako dziennikarka i autorka tłumaczeń, które przygotowywała dla czeskich czasopism. Jedną z jej pierwszych prac było tłumaczenie opowiadania Kafki *Der Heizer* (polskie tłum. *Palacz*),⁵ co doprowadziło do nawiązania kontaktu listowego a następnie osobistych spotkań z pisarzem. Jesenská podejmowała się także różnych prac dorywczych i udzielała prywatnych lekcji języka czeskiego.⁶ Do swojej pracy dziennikarskiej podchodziła bardzo pragmatycznie, o czym świadczy list do znajomej, w którym pisze (po niemiecku):

⁵ Wraz z *Topičem* [*Der Heizer*] Jesenská opublikowała pierwszy przekład tekstu Kafki na język czeski; ukazał się on w czasopiśmie *Kmen* z dopiskiem „Se svolením autorovým” (za zgodą autora) (Kafka, 1920). Jesenská przetłumaczyła również inne krótsze opowiadania Kafki i wiele innych tytułów z języka niemieckiego, angielskiego i francuskiego.

⁶ W sierpniu 1920 r. w burżuazyjno-liberalnej, wysokonakładowej, austriackiej gazecie „Neue Freie Presse” Jesenská zamieściła następujące ogłoszenie: „Nauczycielka z wykształceniem akademickim wykłada język czeski, w wiedeńskich szkołach handlowych i językowych, od 15 września. Adres: Pani Milena Pollak, Lerchenfelderstraße nr 113/5” (Jesenská, 1920). Nie wiadomo, czy Jesenská rzeczywiście uczyła w jakiegokolwiek szkole publicznej.

To są całkiem przeciętne artykuły, jakich wiele w gazetach. Nie mam powodu, by się nimi chwalić, ale też nie mam powodu, by się ich wstydzić. To wszystko. Gdybym miała pieniądze, nie napisałabym żadnej linijki więcej (Jesenská, 1996, s. 95).

Oprócz trosk finansowych o karierze dziennikarskiej Jesenskiej zadecydował także duży popyt: po 1918 roku w Czechosłowacji rozwijającej się politycznie, gospodarczo i kulturalnie kwitł czeski przemysł prasowy, a wiele nowych periodyków potrzebowało autorów i tekstów. Wczesne felietony Jesenskiej były w dużej mierze poświęcone Wiedniowi. Zasadnicze kwestie związane z tym miastem zostały szybko opisane, a sprawy bieżące były mało istotne dla czeskiej opinii publicznej międzywojnia, która i tak tylko w umiarkowanym stopniu interesowała się Austrią. Ten fakt wyjaśnia również to, dlaczego Jesenská podczas pobytu w Wiedniu coraz bardziej skupiała się na kwestiach stylu życia, które nie były w takim samym stopniu związane z danym miejscem. Wizerunek nowoczesnej kobiety w rubrykach mody cieszył się zainteresowaniem w dobrze prosperującej Czechosłowacji, a po powrocie Jesenskiej z Wiednia do Pragi stał się jej głównym tematem, zanim pod koniec lat 30. XX w. dziennikarka zwróciła się przede wszystkim ku sprawom politycznym i społecznym.

Ponieważ podróżowanie przez nową granicę państwową dzielącą teraz Austrię i Czechosłowację było nie tylko drogie, ale także biurokratycznie uciążliwe, Jesenská utrzymywała kontakt z swoją ojczyzną głównie za pośrednictwem listów. Niewątpliwie można je traktować jako ćwiczenie pisarskie dla jej prac dziennikarskich. Wśród jej pierwszych felietonów znajdują się teksty z podtytułem *Dopis* lub *Dopis z Vídně* (Jesenská, 2016, s. 5 i 53). Felietony Jesenskiej są bliskie gatunkowi epistolarnemu ze względu na zażyły kontakt i troskę o czytelnika, ale także z powodu bardzo osobistego tonu.

2. Wiedeń w felietonach Jesenskiej

Felietony poświęcone Wiedniowi ukazywały się głównie pod rzeczowo-deskryptywnymi tytułami, takimi jak: *Vídeň* [Wiedeń], *Jak*

se ve Vidni lidé žijí, Život ve Vidni, Děti ve Vidni, V Pratru, Fešná Videňáčka, Vídeňské trhy czy *Kavárna* (Jesenská, 2016, s. 5, 9, 11, 13, 17, 19, 21 i 29). Młoda dziennikarka nie działa systematycznie i analitycznie, jak w późniejszych reportażach społecznych, lecz dokonuje spontanicznego i subiektywnego wyboru tematów i zdarzeń, które obserwuje i oddaje z głęboką empatią. Jej teksty w dużej mierze odpowiadają kryteriom gatunkowym listu: mają silną funkcję ekspresyjną i apelatywną. Stopniowo Jesenská dystansuje się wobec samej siebie i podejmuje swoistą zabawę z formą felietonu: jej teksty są teraz krótkie, pouczające, subiektywne, oparte na skojarzeniach, komunikatywne i spointowane.

Obrazowi Wiednia w literaturze czeskiej poświęcona jest antologia *Die entzauberte Idylle*. Jej autorka Christa Rothmeier dokonuje przeglądu ról i reprezentacji Wiednia w czeskich tekstach XIX i XX wieku (Rothmeier, 2004). Uderzający – choć nie zaskakujący – jest fakt, że po 1918 roku temat Wiednia poruszany jest rzadko, a jeśli w ogóle, to w tekstach upamiętniających, na przykład przez Josefa Svatopluka Machara, Pavlę Kytlicovą, Karela Čapka czy Jiříego Karáskaa ze Lvovic. W tekstach Jesenskiej bieżące referencje do Wiednia lat tuż powojennych stanowią tu wyjątek.

Obraz austriackiej stolicy w ujęciu Jesenskiej potwierdza i ilustruje fakty znane z historiografii i topografii miasta. Ponadto autorka skupia się przede wszystkim na tych stronach Wiednia, które leżały poza horyzontem jej ówczesnych osobistych doświadczeń – przede wszystkim na niewyobrażalnej nędzy panującej po I wojnie światowej, która dotknęła także klasę średnią; w listach do Mileny Kafka nazwał Austrię „krajem głodu” (*Hungerland*) (Kafka, 2015, s. 210), i rzeczywiście Jesenská cierpiała głód i zimno. Już w swoim pierwszym wiedeńskim felietonie opisuje jazdę tramwajem po drewno do Lasku Wiedeńskiego, mozolne zdobywanie odrobiny chleba i karmienie się w tzw. kuchniach komunalnych (*Gemeinschaftsküchen*). Jedy-
nym dostępnym wówczas pożywieniem była kapusta, którą „cuchnął cały Wiedeń” i której, jak podaje Jesenská, nigdy więcej nie chciałaby jeść (Jesenská, 2016, s. 9).

Nie tylko nędzę, ale i prawdziwy luksus można było znaleźć w powojennym Wiedniu, co dla Jesenskiej było warte odnotowania. Dziennikarka opisuje szczegółowo na przykład zwyczaje panujące w domu odzieżowym *Zwieback* przy Kärntner StraÙe, który posiadał własne, wyłożone tiulami i koronkami pokoje-przymierzalnie wyposażone w zabytkowe meble, kanapy, lustra i cenne obrazy. Sklep posiadał też własną pracownię krawiecką i lokai w liberii, którzy stali u boku klientów. Jesenská podejmuje w ten sposób topos modnego miasta rezydencjalnego, który wykorzystała w swoich opowiadaniach Božena Němcová w 1855 roku, skądinąd dość krytyczna wobec Wiednia, co utrwaliła w swoim notatniku w trakcie wizyty w austriackiej metropolii.

Konfrontacja z tutajszą klasą robotniczą wydaje się dla Jesenskiej czymś zupełnie nowym. Do 1918 roku dyskurs publiczny w Czechach był prawdopodobnie bardziej zdeterminowany przez emancypację narodową niż społeczną czy rewolucję. W Wiedniu klasa robotnicza odgrywała główną rolę, do 1934 roku rządziła tu Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza, a jej cechą charakterystyczną były duże projekty socjalne zwłaszcza w zakresie mieszkalnictwa, edukacji i zdrowia. W swoich wiedeńskich felietonach Jesenská – w przeciwieństwie do lat późniejszych – traktuje robotników jako klasę uprzywilejowaną, na którą z pozycji społeczeństwa patrzy niemal z zazdrością. Nie zmienia tego fakt, że duża część wciąż licznych wiedeńskich Czechów⁷ należała do klasy robotniczej – ale w felietonach Jesenskiej nie ma o nich żadnej wzmianki.

Kwestia narodowa pojawia się u niej tylko w związku z antyczeskimi resentymentami, na które w takiej postaci prężanie z pewnością nie byli narażeni. Jesenská opisuje na przykład zdarzenie, w którym

⁷ W ostatnim spisie ludności przed I wojną światową w 1910 roku 4,9% mieszkańców Wiednia (ponad 98 tys. osób) stwierdziło, że posługuje się „czesko-morawsko-słowackim językiem potocznym”; w spisie ludności z 1923 roku pomimo silnej fali remigracji po I wojnie światowej 4,7% (ponad 81 tys. osób) nadal twierdziło, że ich językiem potocznym jest „czeski i słowacki” (Brousek, 1980, s. 23 i 33).

pewna matka wzywa nieposłusznego syna do domu. Syn wybiera się tam dopiero wtedy, gdy matka grozi mu:

[Ž]e na tě pošlu Čechoslováka! (Jesenská, 2016, s. 15).

Mimo że po 1918 roku liczba wiedeńskich Czechów zmniejszyła się, uprzedzenia utrzymywały się, a nowe pojawiły się wskutek zachowania się Czechów w czasie I wojny światowej.

Także w Wiedniu Jesenská wyraźnie definiuje się jako Czeszka na przykład wtedy, gdy zwraca się do swoich czytelników w liczbie mnogiej „my Češi”. Krytykuje jednak swoich rodaków za brak wsparcia dla czeskich obywateli mieszkających w Wiedniu (Jesenská, 2016, s. 7) i apeluje o otwarcie granic lub wysyłanie paczek żywnościowych z co najmniej jednym ziarenkiem mąki „drobet mouky” lub z kawałkiem chałki „kus vánočky” (Jesenská, 2016, s. 7).

Obraz Wiednia w ujęciu Jesenskiej nie tylko ukazuje nowe oblicza i akcenty związane z jej epoką, ale również przekazuje stare, znane atrybucje, które były obecne już w czasach monarchii. Niektóre z nich są całkiem pozytywne, jak na przykład posiadająca wiele samogłosek, miękka i okrągła mowa wiedeńczyków, ich spokój i opanowanie, humor i ironia. Jesenská wyraża swoje uznanie pod adresem instytucji jaką jest kawiarnia, choć za najgorszych spekulantów wojennych uważa kelnerów, którzy za pośredniczenie w tajnym handlu otrzymywali wysokie prowizje.

Prater, centralny topos wiedeńskiej literatury, wypada w twórczości Jesenskiej gorzej niż u jej literackich poprzedników; zwłaszcza *Volksprater* uważa ona za miejsce bezcelowej rozrywki i chwali jedynie zjeżdżalnię, którą wypróbowała w pierwszym roku pobytu w Wiedniu. Szczególnie niezadowolona jest z *Diabelskiego Młyna* (*Riesenrad*), z którego można jedynie ocenić, jak nudnie płaski jest Wiedeń (Jesenská, 2016, s. 19). Nic więc dziwnego, że Jesenská lubiła opuszczać swoje hałaśliwe i nie lubiane mieszkanie w siódmej dzielnicy i chodzić w kierunku Lasku Wiedeńskiego. Lerchenfelder Straße jako droga wyjazdowa na przedmieścia w żaden sposób nie mogła konkurować z eleganckim adresem w centrum Pragi należącym do

rodziny Jesenskich. Jesenská zabrała również chorego na płuca Kafkę na wzgórze Lasku Wiedeńskiego, kiedy ten odwiedził ją w Wiedniu w lipcu 1920 roku: z Neuwaldegg przez Waldandacht do Hameau i z powrotem do miasta przez Schwarzenbergpark.

3. Praga w wiedeńskich felietonach Jesenskiej

Przejdźmy teraz do trzeciego punktu – obrazu Pragi, który wyłania się z wiedeńskich felietonów Jesenskiej niczym fotograficzny negatyw.

W oczach dziennikarki Lasek Wiedeński jest jednym z niewielu atutów austriackiej stolicy. Autorka patrzy na miasto niezwykle krytycznie, a często negatywnie: ani lokalny koloryt, tradycja i mentalność, ani obecny stan miasta i jego mieszkańców nie przekonują jej do Wiednia. Z licznych fragmentów pochodzących z jej felietonów można zrekonstruować obraz Pragi wyłaniający się niczym swoisty negatyw. Ten wizerunek wynika z pozycji społecznej Jesenskiej w jej rodzinnym mieście, a zarazem odpowiada aktualnym zmianom dokonującym się w obu miejscach: podczas gdy cesarskie miasto rezydencjalne chyli się ku upadkowi, Praga przekształca się w stolicę nowo powstałej Czechosłowacji.

Po wyborze odpowiednich fragmentów, różnica ta ujawnia się w niemal bezpośrednim zestawieniu obu miast. Podczas gdy Wiedeń, zdaniem Jesenskiej, żyje minioną chwałą, a działalność publiczna trwa tu tylko z przyzwyczajenia (Jesenská, 2016, s. 7), Praga musi najpierw oddać sprawiedliwość swojemu statusowi stolicy nowo powstałej Czechosłowacji, którego historycznie do tej pory jeszcze nie miała (Jesenská, 2016, s. 34).

Zinternalizowany obraz Pragi u Jesenskiej jest ukształtowany także przez niezbyt rozległe i transparentne miasto jej młodości. Widać to w felietonie opisującym wycieczkę wzdłuż Dunaju do Krems. To miasto, w dosłownym brzmieniu, „jest najbardziej zachwycającą rzeczą, jaką Austria ma w ogóle do zaoferowania, i może dlatego tak mi się wydaje, bo tak bardzo przypomina Pragę. Prastare miasto, na

wzgórzu gotycki kościół. Barokowe pałace. Domki w stylu rokoko. Bajkowe place.” (Jesenská, 2016, s. 49). Praga Jesenskiej to pagórkowate miasto z historycznie ukształtowanymi zaułkami i placami, których malownicze tło jest bardziej nastrojowe niż raczej płaskie wiedeńskie dzielnice wokół centrum.

Krytyczne postrzeganie Wiednia związane jest przede wszystkim ze zmienioną sytuacją osobistą Jesenskiej. Przeprowadzka do Wiednia oznaczała dla niej krok w dorosłość: tutaj była odpowiedzialna za samą siebie i tym bardziej zdana na samą siebie, podczas gdy jej mąż wiódł życie *bon vivanta* i członka bohemy, a utrzymywanie kontaktów z czeskimi przyjaciółmi i krewnymi z powodu powstania nowych granic państwowych stało się trudne. Na nieprzyjemne doświadczenia w życiu prywatnym nałożyła się ekonomiczna i społeczna nędza Wiednia po I wojnie światowej, co zapewne przyczyniło się do uwrażliwienia autorki na kwestie społeczne charakteryzujące jej późne felietony. Jesenská wróciła do Pragi w 1925 roku: do ugruntowanego mieszczańskiego środowiska. Przyjęto młodą dziennikarkę z otwartymi ramionami do dobrze prosperującego miasta, dla którego nadszedł dziejowy moment przekształcenia się w metropolię.

Literatura prymarna

- JESENSKÁ, Milena. (1920). Inserat. *Neue Freie Presse*, 1920(20114), 15.
- JESENSKÁ, Milena. (1993). *Alles ist Leben. Feuilletons und Reportagen 1919–1939*. Oprac. Dorothea Rein. Frankfurt am Main: Verlag Neue Kritik.
- JESENSKÁ, Milena. (1996). »Ich hätte zu antworten tage- und nächtelang«. *Die Briefe von Milena*. Oprac. Alena Wagnerová. Mannheim: Bollmann.
- JESENSKÁ, Milena. (2016). *Křižovatky (Výbor z díla)*. Oprac. Marie Jirásková. Praha: Torst.
- KAFKA, Franz. (1920). Topič. Fragment. Tłum. Milena Jesenská. *Kmen* 4(6), 61–72.
- KAFKA, Franz. (2015). *Briefe an Milena*. Wydanie 15. poszerzone. Frankfurt am Main: Fischer.
- NĚMCOVÁ, Božena. (1955). *Cesta přes Vídeň a Prešpurk na Sliach. Výňatek ze zápisníku z roku 1855*. Oprac. Miloslav Novotný. Praha: Spolek českých bibliofilů.

Literatura sekundarna

- BROUSEK, Karel M. (1980). *Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- BUBER-NEUMANN, Margarete. (2000). *Milena. Kafkas Freundin*, wydanie 4. Oldenbourg: Langen Müller.
- CAPOVILLA, Andrea. (2004). *Entwürfe weiblicher Identität in der Moderne. Milena Jesenská, Vicki Baum, Gina Kaus, Alice Rühle-Gerstel. Studien zu Leben und Werk* (Literatur- und Medienwissenschaft, tom 94). Oldenburg: Igel Verlag.
- ČERNÁ, Jana. (1991). *Adresát Milena Jesenská*. Praha: Concordia.
- GLETTTLER, Monika. (2004). Das tschechische Wien historisch. In *Die entzauberte Idylle. 160 Jahre Wien in der tschechischen Literatur* (s. 77–110). Oprac. Christa Rothmeier. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- KRATZER, Hertha. (2003). Die imaginierte Geliebte. Milena Jesenská. In Idem. *Die unschicklichen Töchter. Frauenporträts der Wiener Moderne* (s. 183–220). Wien: Ueberreuter.
- MARKOVÁ-KOTYKOVÁ, Marta. (1993). *Mýtus Milena. Milena Jesenská jinak*. Praha: Primus.
- NĚMEČKOVÁ, Sára. (2017). *Milena Jesenská a její tvorba v Lidových novinách a Přítomnosti*. Praha: Univerzita Karlova [praca dyplomowa].
- PELIKÁNOVÁ, Jitka. (1993). Milena Jesenská. In Vladimír Forst (ed.). *Lexikon české literatury* (tom 2/I, s. 516–518). Praha: Academia.
- PETERKA, Josef. (2004). Fejeton. In: Dagmar Mocná et al. *Encyklopedie literárních žánrů* (s. 191–194). Praha/Litomyšl: Paseka.
- PLACHÁ, Pavla i ZEMANOVÁ, Věra (red.). (2016). *Milena Jesenská, biografie, historie, vzpomínky / biografie, zeitgeschichte, erinnerung*. Praha: Aula.
- ROTHMEIER, Christa. (2004). Das Bild Wiens in der tschechischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts. In Christa Rothmeier (ed.). *Die entzauberte Idylle. 160 Jahre Wien in der tschechischen Literatur* (s. 9–76). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- VONDRÁČKOVÁ, Jaroslava. (1991). *Kolem Mileny Jesenské*. Praha: Torst.
- WAGNEROVÁ, Alena. (1994). »Alle meine Artikel sind Liebesbriefe«. *Milena Jesenská. Biographie*. Mannheim: Bollmann.
- WAGNEROVÁ, Alena. (2015). „Sie war ein lebendiges Feuer”. Milena Jesenská Briefe aus dem Gefängnis. *Neue Rundschau*, 126(2), 7–40.